

Ergens in... Hasselt

Relieken tussen Limburg en de wereld

Na een bewogen leven vond de collectie met textiel versierde botten en schedels van de Abdij van Herkenrode onderdak in de kathedraal van Hasselt. Recent onderzoek legde haar geschiedenis bloot.

AUTEUR JEROEN REYNIERS

Volgens de legende leefde de beeldschone prinses Ursula in de vijfde eeuw in Engeland. Haar leven nam een onverwachte wending toen ze een huwelijksaanzoek ontving van een heidense prins. Dit bracht bij de devoot katholieke Ursula twijfels teweeg, waardoor werd overeengekomen dat ze drie jaar de tijd zou krijgen om haar geloof te verkennen voordat ze in het huwelijksbootje zou stappen.

Ursula begon haar reis naar Rome, een cruciale plek voor het katholieke geloof, vergezeld door elf maagden. Maar ze keerde nooit terug. Ergens onderweg tijdens de terugreis, in Keulen, werden alle vrouwen bruto vermoord.

Al snel werden Ursula en haar metgezellinnen vereerd als martelaressen, heiligen die hun leven hadden gegeven voor het geloof. Door de jaren heen veranderde de mythe ingrijpend, wellicht door een misverstand in de interpretatie van de afkorting 'XI M.V.' (Undecim Martyres Virgines). Waar het oorspronkelijke verhaal sprak van elf gemartelde maagden die Ursula vergezelden, werd het aantal in latere versies opgeblazen tot elfduizend maagden, en dit omdat de letter M ook als een Romeins cijfer werd geïnterpreteerd.

De fascinatie voor het verhaal van Sint-Ursula groeide nog sterker toen in 1106 de stadsmuren van Keulen werden aangepast, waarbij een begraafplaats aan het licht kwam:

de stoffelijke resten van de maagden, zo redeneerden de Keulenaren. Hoewel modern onderzoek aantoonde dat het eigenlijk om een Romeinse begraafplaats ging, leidde de ontdekking van de beenderen destijds tot een ware cultus rond Sint-Ursula en de elfduizend maagden.

Kerken en kloosters door heel Europa probeerden relieken te bemachtigen, terwijl ook in adellijke en hertogelijke kringen interesse ontstond voor de beenderen als een teken van devotie en verbondenheid met het katholieke geloof. Bedevaarten naar Keulen werden razend populair. Een abt in Sint-Truiden, Willem van Rijckel, wist via een contactpersoon in Keulen verschillende relieken te bemachtigen. Hij betrok ook zijn nicht Elizabeth van Spalbeek bij de opdracht. Zij zou door mystieke ervaringen de namen van de overleden maagden hebben achterhaald. Van Rijckel verspreidde de beenderen vervolgens naar andere kloosters in het prinsbisdom Luik en ver daarbuiten, tot aan Dijon. Ook de zusters van Herkenrode namen met open armen een grote schenking maagdelijke beenderen in ontvangst.

Over wat er precies gebeurde met de relieken nadat ze in Herkenrode aankwamen, zwijgen de archieven. Dit heeft er wellicht mee te maken dat de beenderen als gebruiksvoorwerpen binnen de katholieke cultus minder werden gedocumenteerd dan de kunstwerken van de abdij. Wel weten we dat de zusters in Herkenrode bleven werken aan

de beenderen. Ze bedekten door de jaren heen elke relik met zeldzame stoffen. Maar de details over wanneer, hoe en waarom de botten werden bekleed, bleven lange tijd een raadsel.

RELIEKVERERING ONTHULD

Dat bleef zo tot in 2008 de gehele collectie verhuisde naar het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), waar alle relieken niet alleen werden geconserveerd en gerestaureerd, maar ook grondig werden bestudeerd. Zowel kunsthistorisch onderzoek als laboratoriumstudies onthulden beetje bij beetje de geschiedenis van de opbouw en datering van de beenderen, de gebruikte stoffen en de aanpassingen die de relieken door de tijd heen hebben ondergaan. Het bleek dat op één uitzondering na alle beenderen van menselijke oorsprong zijn.

Na een eerste eenvoudige verpakking van de schedels, die de schedelvorm bena-

drukte, werden de stukken later meermaals opnieuw omwikkeld met kostbare stoffen. Vele beenderen dragen de sporen van vier of vijf opeenvolgende textiellagen. Er werden steeds nieuwe lagen toegevoegd bovenop de oudere. Wellicht mochten de eerdere lagen stof niet worden verwijderd, omdat ze zelf als ‘heilig’ werden beschouwd door de jarenlange nabijheid van de sacrale beenderen.

Het dateringsonderzoek wees uit dat de stoffen in periodes zijn toegevoegd die overeenkomen met de bloeiperiodes in het bestaan van de abdij van Herkenrode. In de dertiende eeuw werden de schedels omwikkeld met wit linnen, gevolgd door een tweede laag in de tweede helft van de vijftiende eeuw, een derde laag in de eerste helft van de zeventiende eeuw, en tot slot een slordige toevoeging van gekleefde en opgespelde stoffen, vermoedelijk uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Het feit dat de relieken eeuwenlang aan-

1 KNOKENKAST

Vitrinekast met de Reliekschat van Herkenrode in de kathedraal van Hasselt (collectie: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, CC-BY KIK-IRPA, fotonummer X100412)

2

2

Relieken zijn geen symbool van stigma of onderdrukking

dacht hebben gekregen, getuigt van hun blijvende belang voor de zusters van Herkenrode. Dat de beenderen topstukken waren binnen de abdijmuren, blijkt ook uit de oorsprong van de stoffen. Het onderzoek van het KIK toonde aan dat de rijkelijke stoffen afkomstig waren uit diverse delen van de wereld: Spanje, Italië, Centraal-Azië en zelfs China. Via internationale handelsnetwerken verzamelden de zusters dus zeldzame en kostbare stoffen, om de beenderen met de grootst mogelijke eerbied te bekleden.

De relieken stonden vermoedelijk tentoongesteld in een retabel, een soort kijkkast met nissen. Het is ook mogelijk dat ze werden gepresenteerd in kleinere reliekpresentaties, zoals besloten 'hofjes', omringd met zijden bloemen, houten sculpturen en medaillons. Maar het is twijfelachtig of de relieken openbaar werden tentoongesteld voor het brede publiek. Aangezien vergelijkbare reliekschatten in België vaak enkel bedoeld waren voor gebruik in de eredienst, zal dit ook het geval zijn geweest in Herkenrode, waar de relieken hoogstwaarschijnlijk uitsluitend binnenshuis werden gebruikt.

VERBORGEN TOPSTUKKEN

Aan het einde van de achttiende eeuw vond de Franse Revolutie plaats. De revolutionairen waren gekant tegen de macht van de Kerk en schaften ook in de Lage Landen alle kloosters af. Hun eigendommen werden openbaar verkocht. De zusters van Herkenrode vluchtten voor hun leven. Hun dierbare relieken namen ze mee in kisten. Ze werden eerst in het dorp en daarna in de kerk van Kermt in veiligheid gebracht. Toen bleek dat de zusters niet naar Herkenrode zouden kunnen terugkeren, werden de relieken met de toestemming van de overlevende zusters vanaf 1826 definitief aan de kerk van Kermt overgedragen. Ze werden nadien in twee kisten in de kerk uitgesteld.

In een recenter verleden, toen de congregatie van de Kanunnikessen van het Heilig Graf introk in de gebouwen van de voormalige abdij van Herkenrode, verhuisden de houten vitrinekasten met hun kostbare inhoud van Kermt naar het abdissenhuis. Daar bleven ze opgesteld tot in 1992, waarna ze een definitief onderkomen vonden in de Sint-Quintinskathedraal te Hasselt.

In de kathedraal kreeg de collectie een nieuwe identiteit. Je zou kunnen zeggen dat de schedels vandaag niet langer in de eerste plaats relieken of overblijfselen van heiligen zijn, maar wel cultureel erfgoed. In 2021 werd de collectie van 114 relieken erkend als Vlaams Topstuk. Zo werden de schedels eigenlijk museumstukken, die nu in gepaste omstandigheden worden bewaard: geklimatiseerd en met belichting die enkel aanspringt als de kisten zijn

2 STOFFELIJKE RESTEN

Tot het kleinste detail werden de relieken versierd met allerlei materialen (collectie: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, CC-BY KIK-IRPA, fotonummer X100489)

3 BESLOTEN HOFJE

Besloten Hofje in Museum van Busleyden te Mechelen. De zusters van Herkenrode moeten een of meerdere gelijkaardige exemplaren in het bezit hebben gehad (collectie: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, CC-BY KIK-IRPA, Brussel, fotonummer X103024)

4

geopend. Zo blijft het kostbare textiel zo goed mogelijk behouden. Wie de relikenschat wil bekijken, moet dan ook goed zoeken. De collectie is verborgen in een ingebouwde eiken kast achter het hoofdaltaar van de kathedraal. De deuren zijn gesloten – tenzij de koster een uitzondering voor jou maakt. Tijdens de Zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten gaan de kastdeuren wat langer open voor het publiek.

GEEN ONDERDRUKKING, MAAR BEWONDERING

Zoals ook blijkt uit andere stukken uit deze Wonderkamer, wordt de presentatie van menselijke resten de laatste jaren steeds vaker ter discussie gesteld. Opmerkelijk genoeg zijn relikken meestal geen onderwerp van kritiek. Wellicht is dit

omdat de beenderen functioneren binnen een geloofspraktijk. Relieken worden niet gebruikt, maar vereerd. Anders dan bij bewaarde menselijke resten van medische of koloniale oorsprong, zijn relikken geen symbool van stigma of onderdrukking. Integendeel, het zijn beenderen die gevoelens van respect, lof en bewondering oproepen.

Dat de relikken van Herkenrode verborgen blijven, heeft minder te maken met ethische overwegingen en meer met hun erfgoedwaarde en het belang van hun behoud. Hieruit blijkt dat debatten over het tentoonstellen van menselijke resten altijd contextafhankelijk zijn. Misschien draait dit debat niet om de beenderen zelf, maar wel om de verhalen en betekenissen die eraan verbonden zijn. ■

VERSIERDE SCHEDEL

Schedelrelik (nr. 42) met beschilderde ogen uit de collectie van Herkenrode (bron: kathedraal van Hasselt. CC-BY KIK-IRPA, fotonummer X100454)